

Земельне право

УДК 349.6:346.14

Шматько Гліб Ілліч

*аспірант кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Шматько Глеб Ильич

*аспирант кафедры аграрного, земельного и экологического права
Национального университета «Одесская юридическая академия»*

Shmatko Hlib

*Post-Graduate Student of the Department of
Agrarian, Land and Environmental Law
National University «Odessa Law Academy»*

**СПЕЦИФІКА ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЗЕМЕЛЬ ПІД ОБ'ЄКТАМИ
ГІДРОЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ
СПЕЦИФИКА ПРАВОВОГО РЕЖИМА ЗЕМЕЛЬ ПОД ОБЪЕКТАМИ
ГИДРОЭНЕРГЕТИКИ В УКРАИНЕ
SPECIFICS OF THE LEGAL REGIME OF LAND UNDER
HYDROPOWER FACILITIES IN UKRAINE**

Анотація. У науковій статті автором розглядається особливості правового режиму земель під об'єктами гідроенергетики. Автор аналізує також сутність та правову природу об'єктів гідроенергетики та правове регулювання за використанням земель гідроенергетики, піднімає проблему «подвійного правового режиму» цих земель. Також автор розкриває особливий специфічний зміст правових режимів земель через симбіоз законодавчих положень і звідси виокремлює нові специфічні правові режими, які змінюють юридичну природу «подвійного правового режиму» на «комплексну природу правового режиму» або український гідроенергетичний «квадріптіх» об'єктів правового регулювання. У

статті піднімається проблема правової невизначеності терміну гідротехнічні споруди, яка вносить перепони до подальшого визначення змісту специфіки правового режиму цих інженерних споруд. Автором надається акцент на проблематику законодавчого регулювання, а саме Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» і його відсильність до нормативних актів пов'язаного з ним законодавства регулюючого енергетичну сферу України. Автор пропонує вирішення зазначених висунутих проблем шляхом включення до законодавчого регулювання земель енергетики і водного фонду приписів пункту симбіозу взаємодії енергетичного об'єкту з водним у відповідності до охоронних та захисних вимог екологічного законодавства та державного контролю у цій сфері. Щодо об'єктів альтернативної енергетики розробити самостійний підрозділ у актах українського законодавства, закріпивши особливий правовий режим. Також здійснити закріплення унормованого поняття гідротехнічні споруди та загальний і спеціальний режим їхнього регулювання на законодавчому рівні, використовуючи технічні норми проектування інженерних споруд та ДБН як допоміжні.

Ключові слова: *альтернативна енергетика, гідроенергетика, відновлювані джерела енергії, енергетичні споруди, об'єкт гідроенергетики, водні ресурси.*

Анотація. *В данной статье автор рассматривает особенности правового режима земель под гидроэнергетическими объектами. Автор также анализирует сущность и правовую природу гидроэнергетических объектов, и правовое регулирование гидроэнергетического землепользования, обобщает проблему «двойного правового режима» этих земель. Автор также раскрывает специфику правового режима земель через симбиоз законодательных положений и тем самым закрепляет*

новые специфические правовые режимы, которые меняют правовую природу «вспомогательного правового режима» на «комплексный характер правового режима» или украинский гидроэнергетический "квадрант" объектов правового регулирования. В статье представлена проблема правовой неопределенности термина гидротехнических сооружений, что создает препятствия для дальнейшего определения содержания специфики правового режима этих инженерных сооружений.

Автор останавливается на проблемах законодательного регулирования, а именно на Законе Украины «О землях энергетики и правовом режиме специальных зон энергетических объектов» и его силе к нормативным актам смежного законодательства, регулирующего энергетическую сферу Украины. Автор предлагает решить указанные проблемы путем включения в законодательное регулирование земель энергетического и водного фонда положения о симбиозе энергетических и водных объектов в соответствии с природоохранными и защитными требованиями экологического законодательства и государственного контроля в этой сфере. Об объектах альтернативной энергетики создать отдельный раздел в актах законодательства Украины, закрепив специальный правовой режим. Также закрепить на законодательном уровне условное понятие гидротехнических сооружений и общий и специальный режим их регулирования, используя технические нормы проектирования инженерных сооружений и ГСН как дополнительные.

Ключевые слова: *альтернативная энергетика, гидроэнергетика, возобновляемые источники энергии, энергетические сооружения, объект гидроэнергетики, водные ресурсы.*

Summary. *In this article the author examines the peculiarities of the legal regime of lands under the hydro-energy objects. The author also analyzes the essence and the legal nature of hydroenergy objects and the legal regulation of*

hydroenergy land use, summarizes the problem of «secondary legal regime» of these lands. The author also reveals the specific nature of the legal regime of lands through the symbiosis of legislative provisions and thus consolidates the new specific legal regimes, which change the legal nature of the «subsidiary legal regime» to the «complex nature of the legal regime» or the Ukrainian hydro-energetic «quadrant» of the objects of legal regulation. The article presents the problem of legal ambiguity of the term of hydraulic engineering structures, which makes obstacles to the further determination of the content of the specificity of the legal regime of these engineering structures. The author focuses on the problems of legislative regulation, namely the Law of Ukraine «On Energy Land and Legal Regime of Special Zones of Energy Objects» and its strength to normative acts of the related legislation regulating the energy sphere of Ukraine. The author proposes to solve the above mentioned problems by means of inclusion to the legislative regulation of energy and water fund lands of a symbiosis clause between the energy and water objects in accordance with the environmental and protective requirements of environmental legislation and state control in this sphere. On the objects of alternative energy to create a separate section in the acts of the Ukrainian legislation, enshrining a special legal regime. Also to consolidate the conventional notion of hydraulic engineering structures and general and special regime of their regulation at the legislative level, using technical norms of engineering structures design and NBC as supplementary.

Key words: *alternative energy, hydropower, renewable energy sources, energy facilities, hydropower facility, water resources.*

Постановка проблеми та її актуальність. Сьогодні використання енергетичного потенціалу є одним із пріоритетних напрямів розвитку України. Особливо це вбачається із відновленням інтересу держави до галузі альтернативної енергетики. Доцільність вибору опрацювання цього

напряму з негативної сторони зумовили такі проблеми як: постійне зростання тарифів на електроенергію, сталий ріст цін на органічне паливо, застарілість технічного та законодавчого регулювання функціонування великих ГЕС та ГАЕС, існуючих малих гідроелектростанцій та гідроспоруд у цілому. Звідси випливає актуальність і важливість теоретичного огляду і аналізу вивчення проблематики правового регулювання земель гідроенергетики в Україні, яке зумовлене потребами практичного досвіду галузі та тримається пріоритетного фарватеру розвитку Української держави.

Метою запропонованої статті є спроба визначення специфічного правового режиму земельних ділянок під об'єктами гідроенергетики.

Окремі аспекти даної проблеми знайшли своє адекватне та ґрунтовне вирішення у працях українських науковців у галузі екологічного та земельного права Т.Є. Харитонові [7, с. 133], І.І. Каракаша [5; 6, с. 234], Шульга М.В. [4; 8, с. 116], та ін. Також у ході проведення наукового дослідження використовувались праці та матеріалі таких вчених як: Алексєєв С. С. [2, с. 185], Матузов М. І. [1, с. 17–18], Малько А. В. [3, с. 644–645], Соколова А. К. [15, с. 138].

Виклад основного матеріалу. Одними з ґрунтових юридичних категорій у земельному праві України є поняття «правовий режим земель». Дана категорія має широке, усталене та спеціальне застосування у науці земельного права, але позбавлена законодавчого припису.

Визначаючи сутність та правову природу поняття «правовий режим земель», слід зупинитися на розумінні самого поняття «правовий режим».

Правовий режим як юридична категорія також утвердився у загальнотеоретичній юридичній науці. Він визначається як особливий порядок правового регулювання, що виражається в певному поєднанні юридичних засобів і який створює бажаний соціальний стан та конкретний

ступінь сприятливості або несприятливості для задоволення інтересів суб'єктів права [1, с. 17–18]; порядок регулювання, що виражений у комплексі правових засобів, які характеризують особливе поєднання дозволів, заборон, а також позитивних зобов'язань [2, с. 185]; специфічний вид правового регулювання, який знаходить своє вираження у своєрідному комплексі правових стимулів та правових обмежень [3, с. 644–645]; Зазначимо, що тривалий час на всіх етапах розвитку радянського законодавства і галузей правової науки щодо використання та охорони природних ресурсів усталено використовувалися терміни «правовий режим земель, правовий режим вод, правовий режим надр, правовий режим лісів» та ін., але зміст цих понять в літературі не розкривався [4, с. 252; 5].

По відношенню до всіх земель України поняття правового режиму застосовується головним чином при порівняльному співставленні правового режиму інших природних ресурсів, а також при виявленні та аналізі загальних рис правових режимів різних категорій та видів земель. При аналізі правового режиму земель окремих категорій слід виходити з того, що специфіка правового положення конкретної категорії залежить саме від основного цільового призначення земельної ділянки, переданої у власність або наданої в користування [6, с. 234].

Влучним є ствердження Харитонові Т.Є щодо ст.20 Земельного кодексу, де можна побачити підміну «цільового призначення земель» без зазначення «основного призначення земель» Авторка доводить, що поняття «основне цільове призначення» або «категорія земель» не можна ототожнювати із поняттям «цільове призначення», яке, на відміну від інших зазначених визначень, міститься у ст. 1 Закону України «Про землеустрій», відповідно до якої цільовим призначенням є «використання земельної ділянки за призначенням, визначеним на підставі документації із землеустрою у встановленому законодавством порядку [7, с. 133].

Також якщо аналізувати ст.18 Земельного кодексу, то виникають питання, щодо пункту другого, де вказано, що категорії земель України мають «особливий правовий режим», але визначення цього словосполучення законодавець не наводить.

Слід погодитись з професором М.В. Шульгою, що правовий режим земель, які використовуються в якості операційного просторового базису, суттєво відрізняються від правового режиму земель, які використовуються в якості засобу виробництва [8, с. 116].

Розглядаючи специфіку правового режиму земельних ділянок під об'єктами гідроенергетики України слід розглядати у симбіозі правове регулювання вищезазначених об'єктів на землях енергетики та водного фонду.

До спеціальних ознак земель енергетики належать:

- спрямованість – забезпечення сталого розвитку енергетичної галузі народного господарства України у поєднанні із гарантуванням енергетичної безпеки держави та охорони навколишнього природного середовища;
- спеціальний об'єктний склад, тобто об'єкти, для розміщення чи експлуатації яких надаються землі – об'єкти енергетики, перелік яких визначений галузевим (енергетичним) законодавством України;
- невичерпний перелік об'єктів енергетики;
- нормативна визначеність у спеціальному галузевому (енергетичному) законодавстві порядку набуття прав на землі енергетики;
- спеціальний порядок використання і охорони земель енергетики.

Усе вищенаведене скероване ЗУ «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів», але не досконало врегульовано. Закон доповнює об'єктами альтернативної енергетики у ст. 6 об'єкти енергетики, але відображає спеціальний режим відносно них, таким чином урівнюючи їх у статусі з іншими об'єктами, ст. 12 регулює

режимні зони об'єктів гідроелектротехнічних споруд ділячи їх заборонені та контрольовані, а потім законодавець, прописуючи спеціальний характер енергетичних об'єктів та зон, говорить про загальний правовий режим енергетичних об'єктів, але ні слова про зазначені гідроелектротехнічні споруди. Таким чином, закон посилається на інші законодавчі акти, які деякою мірою недосконало регулюють зазначений правовий режим вказаних об'єктів [14].

Щодо земель водного фонду то відповідно до частини першої статті 58 ЗК України та статті 4 ВК України до земель водного фонду належать землі, зайняті: морями, річками, озерами, водосховищами, іншими водними об'єктами, болотами, а також островами; землі зайняті прибережними захисними смугами вздовж морів, річок та навколо водойм; гідротехнічними, іншими водогосподарськими спорудами та каналами, а також землі, виділені під смуги відведення для них; береговими смугами водних шляхів. Таким чином, до земель водного фонду України відносяться землі, на яких хоча й не розташовані об'єкти водного фонду, але за своїм призначенням вони сприяють функціонуванню і належній експлуатації об'єктів водного фонду, виконують певні захисні функції.

Чинним законодавством встановлено особливий правовий режим використання земель водного фонду. Статтею 59 ЗК України передбачено обмеження щодо набуття таких земель у приватну власність та встановлено можливість їх використання для визначених цілей на умовах оренди. Згідно з пунктом «д» частини четвертої статті 84 ЗК України землі водного фонду не можуть передаватися у приватну власність, крім випадків, передбачених законодавством [15, с. 138].

Переходячи безпосередньо до розгляду земельних ділянок під об'єктами гідроенергетики слід сказати, що чинне законодавство не містить окремого визначення об'єкта гідроенергетики. Такі об'єкти

зазвичай розглядаються в складі загальної категорії «гідротехнічні споруди».

Відповідно до профільного ДБН В.2.4–3–2010 «Гідротехнічні споруди. Основні положення», гідротехнічні споруди – споруди, що підпадають під вплив водного середовища, призначені для використання і охорони водних ресурсів, а також для захисту від шкідливого впливу вод. Зазначений документ визначає, що греблі та дамби відносяться до категорії основних гідротехнічних споруд.

Згідно з Державним класифікатором будівель та споруд ДК 018–2000, дамби, зокрема, дамби гідроенергетичні, є інженерними водними спорудами, які відносяться до групи – порти, канали, греблі та інші водні споруди. Визначення термінів «гребля» та «дамба» із чітким розмежуванням їх цільового призначення та інженерного задуму наведено у ДСТУ 7501:2014 «Гідроелектростанції малі. Терміни та визначення понять», зокрема:

– 4.3.20 гідротехнічні споруди – інженерні споруди, призначені для використання природних водних ресурсів (грунтових вод, річок, озер, морів) або для запобігання шкідливій дії води на навколишнє середовище (розлив берегів, повені, селі); – 4.3.25 гребля – гідротехнічна споруда, яка перегороджує русло річки для підняття рівня води; – 4.3.29 дамба – гідротехнічна споруда для захисту території від паводків, спрямованого відхилю потоку води, відгородження штучних водойм і водотоків;

Наказ Міністерства з питань житлово–комунального господарства України від 22.03.2010 р. № 76 «Про затвердження форми звітності № 1–ізт (річна) «Звіт про інженерний захист територій населених пунктів» та Інструкції щодо її заповнення» [9], зокрема: гребля – гідротехнічна споруда, що перегороджує русло річки, водотоку, болота з метою створення водосховища, регулювання рівня води водних об'єктів тощо; дамба – інженерна гідротехнічна споруда, призначена для: захисту від

затоплення територій населених пунктів, прилеглих до водосховищ, річок, інших водних об'єктів; використання водних ресурсів; боротьби із шкідливою дією вод; захисту земель від водної та вітрової ерозії, інших негативних процесів, шляхом обвалування берегів водосховищ, річок, інших водних об'єктів.

Дані визначення представляють собою відкритий перелік об'єктів, що відносяться до гідротехнічних споруд. Узагальнюючими ознаками є функціональне призначення зазначених об'єктів і вид об'єкта – споруди.

В розумінні чинного законодавства України, греблі та дамби відносяться до нерухомого майна. В статті 181 Цивільного кодексу України наведено визначення нерухомої речі: до нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Дане визначення є узагальненим та характеризує нерухоме майно за трьома основними ознаками, які повинні бути притаманні тому чи іншому об'єкту при визначенні його належності до нерухомого майна, а саме:

- розташування на земельній ділянці;
- переміщення неможливе без його знецінення;
- переміщення неможливе без зміни його призначення.

Виходячи із вищезазначених ознак, такі об'єкти як греблі та дамби відносяться до нерухомих речей, тобто є нерухомим майном. Згідно зі ст. 182 Цивільного кодексу України, право власності на нерухоме майно підлягає державній реєстрації [10].

Порядок проведення такої державної реєстрації встановлюється Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень». Державною реєстрацією прав на нерухоме майно – є офіційне визнання і підтвердження державою фактів виникнення (а також переходу та припинення) прав на нерухоме майно, шляхом внесення

відповідного запису до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно+ [11].

Також, відповідно до Методичних рекомендацій стосовно об'єктів нерухомого майна, права на які підлягають державній реєстрації, схвалені рішенням колегії Державної реєстраційної служби України від 11.12.2012 р., протокол № 3, до об'єктів нерухомого майна, права на які підлягають державній реєстрації, належать споруди (інженерні, гідротехнічні тощо) – земельні поліпшення, що не належать до будівель та приміщень, призначені для виконання спеціальних технічних функцій [12].

Відповідно до пункту «в» частини 1 статті 58 Земельного кодексу України, землі, зайняті, зокрема: гідротехнічними, іншими водогосподарськими спорудами та каналами, а також землі, виділені під смуги відведення для них, належать до земель водного фонду. В частині 1 статті 59 Земельного кодексу України встановлено, що землі водного фонду можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності. Із статті 83 Земельного кодексу України вбачається, що у комунальній власності перебувають земельні ділянки, на яких розташовані будівлі, споруди, інші об'єкти нерухомого майна комунальної власності незалежно від місця їх розташування. Тобто, відповідно до вищевказаного, після набуття територіальною громадою права комунальної власності на ГТС, в тому числі на безхазяйні, до неї переходить право власності на земельну ділянку під такою ГТС [13].

Висновки. Підводячи підсумок щодо характерних рис правового режиму земель гідроенергетики, слід зазначити наступне. Особливості правового режиму земель, на яких розташовані об'єкти гідроенергетики, в цілому пов'язані з особливим правовим статусом гідротехнічних споруд, різновидом яких є такі об'єкти. Гідротехнічна споруда і земельна ділянка є самостійними об'єктами нерухомості, хоча і пов'язаними принципом єдності долі єдиного об'єкту нерухомості

Відповідно, до ключових особливостей правового режиму земель гідроенергетики можна віднести їх зв'язок з правовим статусом гідротехнічних споруд (до яких відносяться об'єкти гідроенергетики), їх обмеження в обороті, тісний зв'язок об'єкта гідроенергетики не тільки із земельною ділянкою, на якому він розташований, але і з відповідним водним об'єктом, особливості вибору земельної ділянки для подальшого розміщення на ньому об'єкта гідроенергетики, наявність подвійного контролю з боку держави за такими об'єктами і, відповідно, побічно за земельними ділянками, на яких такі об'єкти розташовані.

Нормативне регулювання правового режиму земель гідроенергетики має низку специфічних рис. Правовий режим таких земель регулюється як земельним законодавством, так і законодавством, що регулює режим гідротехнічних споруд. Ця особливість була ще описана науковцями як «подвійний правовий режим».

Сформована в даний час проблема «подвійного правового режиму» земель, розташованих під об'єктами гідроенергетики, може бути вирішена шляхом доповнення чинного земельного законодавства розділом, який регулює особливості правового режиму земель під об'єктами гідроенергетики.

В Україні утворюється складна ситуація щодо регулювання правового режиму зазначених об'єктів. До подвійної природи правового режиму слід було б додати неврегульованість норм щодо об'єктів альтернативної енергетики та самих енергетичних об'єктів, пов'язаних с гідросферою, породжуючи ще два спеціальні правові режими. Тобто маємо унікальну ситуацію: з огляду на неузгодженість і анормованість законодавства в зазначеній сфері формується комплексний правовий режим або український гідроенергетичний квадрант.

Дану ситуацію слід вирішити включенням до законодавчого регулювання земель енергетики і водного фонду приписів пункту симбіозу

взаємодії енергетичного об'єкту з водним у відповідності до охоронних та захисних вимог екологічного законодавства та державного контролю у цій сфері. Щодо об'єктів альтернативної енергетики розробити самостійний підрозділ у актах українського законодавства, закріпивши особливий правовий режим. Закріпити унормоване поняття гідротехнічні споруди та загальний і спеціальний режим їхнього регулювання на законодавчому рівні, використовуючи технічні норми проектування та ДБН як факультативні.

Дослідження здійснене у рамках виконання проекту «Альтернативна енергетика в Україні: шляхи системного законодавчого стимулювання» за фінансової підтримки Національного фонду досліджень України (договір № 30/02/0360 від 28.04.2021 року)

Література

1. Матузов М. І. Правові режими: питання теорії практики. *Правознавство*. 1996. № 1. С. 17–18.
2. Алексеев С. С. Загальні дозволи і загальні заборони в радянському праві. М.: Юрид. літ. 1989. 286 с.
3. Малько А. В. Стимули і обмеження в праві. *Теорія держави і права під ред. Н. І. Матузова і А. В. Малько*. М.: Юристь, 1987. С. 634–646.
4. Земельне право України: Підручник / За ред. М.В. Шульги. К.: Юрінком Інтер, 2004.
5. Земельне право України: навч. посіб. / За ред. І. І. Каракаша і Т. Є. Харитонової ; Вид. 2–ге, перероб. і допов. Одеса : Юридична література, 2017. 588 с.
6. Природноресурсове право України : навч. посіб. / за ред. І. І. Каракаша та Харитонової Т.Є. Вид. 2–ге, доповн. і переробл. Одеса, Видавничий дім «Гельветика», 2018. 566 с.

7. Харитонова Т. Є. До питання визначення цільового призначення земельної ділянки при укладанні договору емфітевзису. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер.: : Право. 2014. Вип. 26. С. 132–136.
8. Шульга М.В Науково–теоретичний аналіз правових режимів категорій земель, окрім земель сільськогосподарського призначення // Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносин в Україні: колективна монографія / відп. ред.: Т.Є. Харитонова, І.І. Каракаш. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 722 с.
9. Наказ Міністерства з питань житлово–комунального господарства України від 22.03.2010 р. № 76 «Про затвердження форми звітності № 1–ізт (річна) «Звіт про інженерний захист територій населених пунктів» та Інструкції щодо її заповнення»
10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435–IV. URL: Цивільний кодекс України | від 16.01.2003 № 435–IV (rada.gov.ua)
11. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 1 липня 2004 року URL: – Режим доступу: Про державну реєстрацію речо... | від 01.07.2004 № 1952–IV (rada.gov.ua)
12. Методичні рекомендації стосовно документів, необхідних для проведення державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Рішення колегії Державної реєстраційної служби України 11.12.2012, протокол № 3 URL: Методичні рекомендації стосовно докуме... | від 11.12.2012 (rada.gov.ua)
13. Земельний кодекс України: прийнятий Верхов. Радою України Закон від 25.10.2001 № 2768–III URL: Земельний кодекс України | від 25.10.2001 № 2768–III (rada.gov.ua)

14. Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів : Закон України від 09.07.2010 № 2480–VI // Відомості Верховної Ради України. 2011. № 1. Ст. 1.
15. Соколова А. К. Правові аспекти режиму земель водного фонду *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2015. Вип. 1, т. 2. С. 136–140.

References

1. Matuzov M. I. *Pravovi rezhymy: pytannja teoriji praktyky*. Pravoznavstvo. 1996. # 1. S. 17–18.
2. Aleksjejev S. S. *Zaghaljni dozvolu i zaghaljni zaborony v radjansjkomu pravi*. M.: Juryd. lit. 1989. 286 s.
3. Maljko A. V. *Stymuly i obmezhenja v pravi. Teorija derzhavy i prava pid red. N. I. Matuzova i A. V. Maljko*. M.: Jurystj, 1987. S. 634–646.
4. *Zemeljne pravo Ukrajiny: Pidruchnyk / Za red. M.V. Shuljghy*. K.: Jurinkom Inter, 2004.
5. *Zemeljne pravo Ukrajiny: navch. posib. / Za red. I. I. Karakasha i T. Je. Kharytonovoji ; Vyd. 2–ghe, pererob. i dopov.* Odesa : Jurydychna literatura, 2017. 588 s.
6. *Pryrodnoresursove pravo Ukrajiny : navch. posib. / za red. I. I. Karakasha ta Kharytonovoji T. Je. Vyd. 2–ghe, dopovn. i pererobl.* Odesa, Vydavnychyj dim «Gheljvetyka», 2018. 566 s.
7. Kharytonova T. Je. *Do pytannja vyznachennja ciljovogho pryznachennja zemeljnoji diljanky pry ukladanni doghovoru emfitevzysu*. Naukovyj visnyk Uzhghorodskogho nacionaljnogho universytetu. Ser.: Pravo. 2014. Vyp. 26. S. 132–136.
8. Shuljgha M.V *Naukovo–teoretychnyj analiz pravovykh rezhymiv kategorij zemelj, okrim zemelj siljsjoghospodarsjkogho pryznachennja // Aktualjni problemy pravovogho rehuljuvannja aghrarnykh, zemelnykh,*

- ekologichnykh ta pryrodoresursnykh vidnosyn v ukrajini : kolektyvna monohrafija / vidp. red.: T. Je. Kharytonova, I. I. Karakash. Odesa: Vydavnychyj dim «Gheljvetyka», 2018. 722 s.
9. Nakaz Ministerstva z pytanj zhytlovo–komunaljnogho ghospodarstva Ukrainy vid 22.03.2010 r. # 76 «Pro zatverdzhennja formy zvitnosti # 1–izt (richna) «Zvit pro inzhenernyj zakhyst terytorij naselenykh punktiv» ta Instrukciji shhodo jiji zapovnennja»
 10. Cyviljnyj kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 # 435–IV. URL: Cyviljnyj kodeks Ukrainy | vid 16.01.2003 # 435–IV (rada.gov.ua)
 11. Pro derzhavnu rejestraciju rechovykh prav na nerukhome majno ta jikh obtjazhenj: Zakon Ukrainy vid 1 lypnja 2004 roku. URL: Pro derzhavnu rejestraciju recho... | vid 01.07.2004 # 1952–IV (rada.gov.ua)
 12. Metodychni rekomendaciji stosovno dokumentiv, neobkhidnykh dlja provedennja derzhavnoji rejestraciji rechovykh prav na nerukhome majno ta jikh obtjazhenj: Rishennja koleghiji Derzhavnoji rejestracijnoji sluzhby Ukrainy 11.12.2012, protokol # 3. URL: Metodychni rekomendaciji stosovno dokume... | vid 11.12.2012 (rada.gov.ua)
 13. Zemeljnyj kodeks Ukrainy: pryjnyatyj Verkhov. Radoju Ukrainy Zakon vid 25.10.2001 # 2768–III. URL: Zemeljnyj kodeks Ukrainy | vid 25.10.2001 # 2768–III (rada.gov.ua)
 14. Pro zemli energhetyky ta pravovyj rezhym specialjnykh zon energhetychnykh ob'ektiv : Zakon Ukrainy vid 09.07.2010 # 2480–VI // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy. 2011. # 1. St. 1.
 15. Sokolova A. K. Pravovi aspekty rezhymu zemelj vodnogho fondu Naukovyj visnyk Khersonsjkogho derzhavnogho universytetu. Serija : Jurydychni nauky. 2015. Vyp. 1, t. 2. S. 136–140.